

125 ÉS 25 ÉV (2/2)

25 ÉVES A MAGYAR TUDOMÁNYOS AFRIKA-EXPEDÍCIÓ

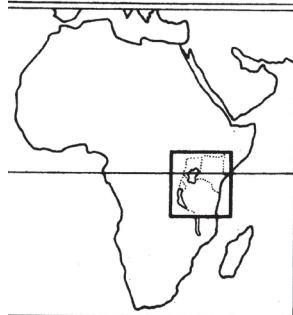
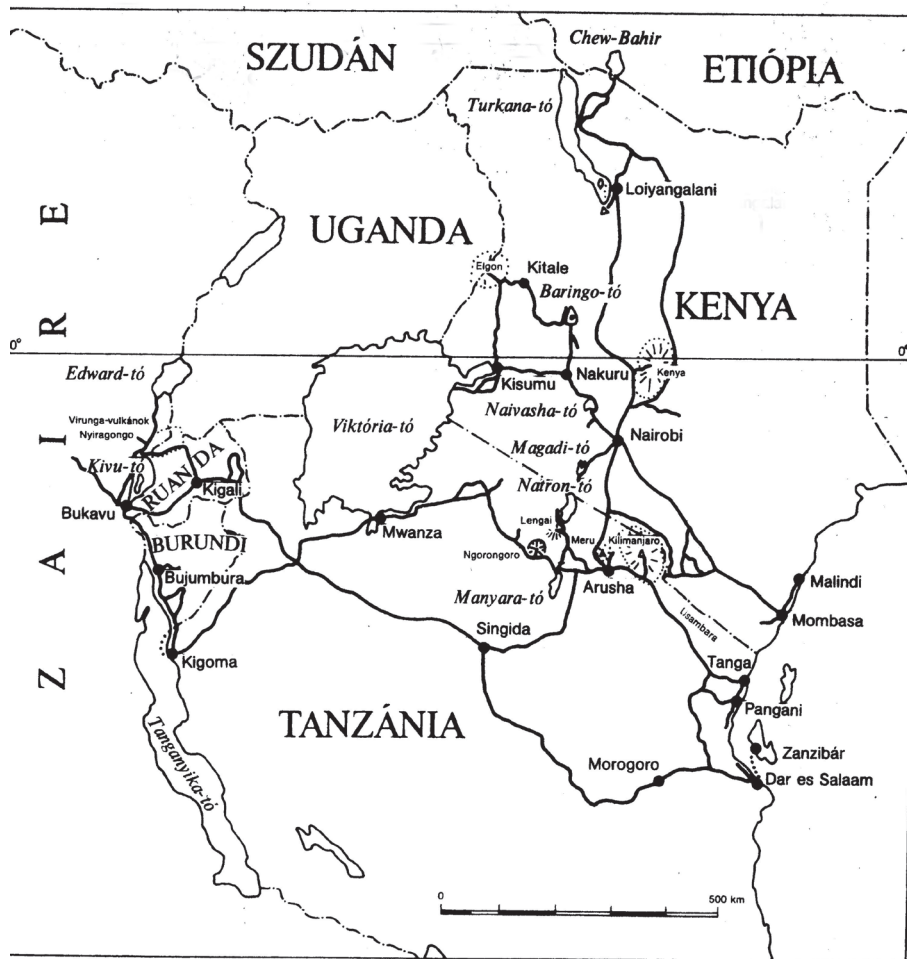
VOJNITS ANDRÁS

Herczeg Éva és Füssi Nagy Géza emlékére

A Földgömb az Expedíciós Kutatásért Alapítvány és a Magyar Földrajzi Társaság idén május 11-én első ízben volt a házigazdája „A Felfedezők Napja – Kutatóexpedíciók Fesztiválja” rendezvénynek, melynek fővédnökségét Németh Tamás, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára vállalta. Itt hangzott el, hogy az elmúlt több mint fél évszázad legjelentősebb, legsokrétűbb magyar vállalkozása a Magyar Tudományos Afrika-expedíció volt. Mi több, egy, a magyar Afrika-kutatásokat összegezõ tanulmány (Szabó, 2013) a legnagyobb szabású terepmunkának tartja, amit a XX. században magyarok Afrikában végeztek¹. Stílszerûen a Magyar Földrajzi Társaság Teleki Sámuel-érmét is elsõként expedíciónk, illetve annak tagjai kapták meg. Amikor 25 évvel ezelõtt a fekete földrész útjait jártuk, ilyesmire természetesen még csak nem is gondoltunk, de azt már akkor éreztük, hogy nem mindennapi, amit véghez viszünk. Keményen dolgoztunk, sok viszontagságon mentünk keresztül, mindamellett jól éreztük magunkat...

Az 1980-as évek közepéhez közeledve, a földrajztudományok néhány megszállottja „megrõkönyõdve” konstataálta, hogy vészesen közeleg a sokak által legjelentõsebbnek tartott magyar Afrika-expedíció száz éves évfordulója (Vojnits, 2013). Arról a Teleki Sámuelrõl volt szó, aki akkoriban még egyáltalán nem került a közérdeklõdés fókuszába, holott minden tekintetben rászolgált volna. Egyikünk elõtt sem volt kétséges, hogy a felfedezõút centenáriumáról legméltoóbban egy nagyszabású Afrika-expedícióval emlékezhet meg a magyar földrajztudomány és a társtudományok, csak abban oszlottak meg a vélemények, hogy mit jelentsen a „nagyszabású”, és hol lehet a még teljesíthetõ feladatok határa. Végül az A-terv mellett tettük le a voksot, és – sportnyelven szólva – mindent bevállaltunk. Így még 1985 tavaszán megszületett a gondolat: a Teleki-expedíció útvonalán fél éven át tucatnyi magyar szakember tudományos megfigyeléseket és gyûjtéseket fog végezni a földrajz, a földtan, a zoológia, botanika, a természet- és környezetvédelem, a néprajz és a nyelvészet, a térképészet és a tudománytörténet számára. Amellett, hogy összehasonlítjuk a 100 évvel azelõtti állapotokat azzal, amit utunkon tapasztalunk – korszerû módszerek, eszközök alkalmazásával, légifotók és úrfelvételék kiértékelésével –, a Teleki-expedíciótól függetlenül is végzünk kutatómunkát. Ennek keretében az eredeti útvonalat lényegesen meghosszabbítottuk.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AFRIKA EXPEDÍCIÓ ÚTVONALA

△ Az expedíció útvonala

A hátország

A terv tehát elkészült, már „csak” meg kellett valósítani elképzeléseinket. Az Afrika-utazások alapfeltétele száz év alatt sem sokat változott, mert nekünk is pontosan ugyanarra volt szükségünk, mint Telekiéknek, arra, amit a tapasztalt Afrika-vadász dr. Nagy Endre is tanácsolt: „Urak, egy afrikai expedícióhoz is ugyanaz a három dolog kell, mint a háborúhoz: pénz, pénz és pénz”. Hát 40 kiló arannyal egyenértékű pénzünk nem volt, mint Telekiének – sőt valójában semennyi sem –, de 88 magyar vállalat és tudományos intézmény úgy látta, jó ügyet támogat, ha mellénk áll. Mindnyájuk felsorolására nincs módom, a Novotrade nevét mégsem hagyhatom ki, hiszen a szervezés oroszlánrészét ők vállalták, azt hiszem, nélkülük semmire sem mentünk volna. Ők szerezték a Swissair és a konténer szállító Raberspeed támogatását is. (Doki alias Varga József meg a Novotrade-t – valóban mindenki mindent megtett az ügy érdekében, de erről még lesz szó.) Az intézmények közt volt az ELTE, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Földrajzi Társaság, a Magyar Földrajzi Múzeum, a Magyar Természettudományi Múzeum, az MTV, a Soros Alapítvány... Summa summarum, létrejött egy nagyszabású magyar expedíció, mégpedig – és ez a leghihetlenebb az egészben – anyagi gondok nélkül. Visszatekintve még ma is meszeszerűnek tűnik.

A pénzügyi megoldás lényeges része volt, hogy az expedíció végén a gépkocsikat (és mindent, amit nem hoztunk haza) eladtuk, és az így befolyt összeget visszaszármaztattuk a nekünk kölcsönt folyósító Novotrade-nek. Az eladás nem volt gond, annak híre, hogy három Toyota kerül a piacra, pillanatokon belül elterjedt – kis túlzással – szerte Afrikában. Még Zaire-ban² is azzal fogadtak, hogy megvennék az autókat. Viseltes állapotuk, és az, hogy egyikük karambolozott, senkit sem érdekelt.

Kell egy csapat

Az kezdettől fogva világos volt, hogy az expedíció sikere csak részben függ a tárgyi feltételektől és a különféle támogatásoktól, a legfontosabb a legénység kiválógatása. És nem elég az, hogy ki-ki a maga területének szakembere legyen – rendelkezzen olyan tulajdonságokkal, amelyek alkalmassá teszik, hogy a legnehezebb körülmények között is helyt álljon. Mindenek előtt tudjon együttműködni a többiekkel és elviselni azok rigolyáit, ami nem látszott egyszerűnek, hiszen tucatnyi felnőttet „zárnak össze” fél évre. A feladatokat személyre szabtuk, meg nem is. Szűk értelemben vett szakmánkat magunk műveltük, de ez nem jelentette feltétlenül azt, hogy egyedül. Mindenki segített mindenkinek, szükségétől és alkalomtól függően. Kiosztottuk a jellemző expedíciós feladatokat is. Volt szállásmester, aki a táborhelyet választotta meg, gépkocsi felelős (aki ugyan kevésbé értett a kocsikhoz, de a többiek még kevésbé), raktáros, aki figyelemmel kísérte a konténer tartalmának változásait (olyannyira sikeresen, hogy az expedíció végén több száz remek sonkakonzervre és más ingyenségre bukkantunk, miközben néha közel kerültünk az éhezéshez). Különösen fontos volt a pénztáros feladata, ugyanis ő osztotta ki a heti posót, vagyis a zsebpénzt.

A legénység nagyobb hányada az ELTE tanára volt, néhányan múzeumokból és máshonnan „kerültünk elő”. Vezetőnk Gábris Gyula geomorfológus, helyettese Lerner János térképész. További tagok Füssi Nagy Géza nyelvész-etnográfus, Galács András paleontológus, Juhász Árpád geológus, Kubassek János muzeológus-tudománytörténész, Pokoly Béla térképész-geográfus, Sáfrány József rendező-operatőr, Sárkány Mihály kulturális antropológus, Varga József orvos és Vojnits András muzeológus-zoológus. Az út első felén velünk tartott Tóth László geográfus, az MTI tudósítója, és ugyancsak 3-3 hónapot „szolgáltak” Juhász és Galács kollégák, akik féldőben váltották egymást. Pócs Tamás botanikus, aki mindösszesen hét évet tanított kelet-afrikai egyetemeken, Tanzániában, míg az osztrák Martin Seger professzor Kenyában kapcsolódott a programba. Helyi erőkre is támaszkodhattunk: Tanzániában Charles Mlingwa ornitológus és Leonard Mwasumbi botanikus, Kenyában Daniel Capule geográfus, Ruandában Pierre-Damien Mvuyekure, Zaire-ban Ilonga Lutumba, Francois Sebakunzi és Mwinyikondo Kawaya Bobene segítette munkánkat.

Sárközy Péter a tanzániai magyar követségről, Koppány Péter az ottani Ikarus szervizből, Liptay-Wágner Sándor, a kenyai magyar kereskedelmi kirendeltség vezetője, Kiss Árpád, aki a magyar gyógyszeripart képviselte, Nagy Endre Afrika-vadász és Diana lánya – sorolhatnám még a neveket, sokaknak tartozunk köszönettel.

Minek nevezelek?

Ki gondolta volna, hogy ekkora jelentősége lesz az expedíció elnevezésének? „Neve, ha van, csak áruvédjegy” – idézhetnénk József Attilát, de úgy általában a „csak” bízvást elhagyható. Mert éppen hogy erről van szó: az expedíciónak, mint egyfajta ter-

▲ A csapat: Sárkány Mihály, Vojnits András, Pokoly Béla, Füssi Nagy Géza, Kubassek János, Tóth László, Sáfrány József, Juhász Árpád, Lerner János, Gábris Gyula és Varga József

méknak védjegye a neve. Amikor megszületik egy új termék, annak nevet kell adni, mint az újszülöttnak – azzal a lényeges különbséggel, hogy míg családon belül nem lehet probléma, hogy a gyerekek eltérő neveket kapjanak, az új terméknek az összes hasonló termék – tehát esetünkben minden más expedíció – a „testvére”. A név célja az egyénítés, az identifikálás, a másoktól – de főleg a hozzá hasonlóktól, vagyis a vele leginkább összetéveszhetőktől vagy egybemoshatóktól – való megkülönböztetés.

Nyilvánvalóan az lett volna a legkézenfekvőbb, ha egyszerűen Teleki-expedíció leszünk – az „utca embere” úgyis csakis így hívta expedíciónkat, és a médiában is így nevezték, a legtöbb újság ezen a néven említette vállalkozásunkat. Ez a név ugyan megfelel a névadás olyan általános kritériumainak, hogy legyen rövid, egyszerű és nem leíró jellegű, valamint „szimpatikus” és minden nyelven jól érthető vagy lefordítható, máskülönben viszont éppen a legfontosabbnak, az egyénítésnek van híján. „A” Teleki-expedíció, az „igazi” végül is már 100 (e sorok írásakor 125) éve lezajlott. Megszületett hát a Magyar Tudományos Afrika-expedíció (vagy Afrika Expedíció) elnevezés, ami hosszú, nehézkes és éppen hogy leíró jellegű, de a tudományban ez nem ritka, sőt. Aztán évekkel később kiderült, hogy ezzel sem vagyunk kint a vízből, mert a magyar utazók Bibliájában (Balázs, 1993) két ilyen is szerepel. Az 1934-1935-re tervezett Magyar Tudományos Afrika-expedíció I. (Magyar Afrika-expedíció) földtani, földrajzi, őstörténeti, növény-, állat- és embertani kutatásokat végzett – volna, ha az a volna ott nem volna³. De sosem valósult meg, a lexikon mégis Magyar Tudományos Afrika-expedíció II-vé degradálta a miénket. Amit ugyan sehol senki sem vesz figyelembe, azonban felesleges bibliográfiai zavarokat okozhat.

De még ezzel sincs vége a bonyodalmaknak. Az ELTE nyolc hallgatója a miénkel egyidejűleg Teleki Emlékexpedíciót szervezett. Nem is lett volna ezzel semmi baj, ha öt évvel ezelőtt, tehát a huszadik évfordulón nem jelenik meg éppen ebben a folyóiratban egy bizonyos tanulmány (Suha, 2008), mely élesen szembeállítja a két vállalkozást, amellet hogy hol Teleki Emlékexpedícióról, hol pedig Teleki Sámuel Emlékexpedícióról ír. Az írásmű hangvétele sajátos, állításai nem éppen kőbe vésett igazságok, indítékai homályosak. A logikát is nélkülözi; bár az expedícióknak más volt az elnevezése és a diákok szerint is különböztek céljaik, a „két utazás hasonló jellege, elnevezése, az érintett tudományterületek átfedése – úgymond – a későbbiekben számos konfliktust okozott, annak ellenére, hogy a diákok által előkészített Teleki Emlékexpedíció időben megelőzte, kommunikációs menedzselésének színvonala pedig jelentősen meghaladta a ’tudományos’ jelzőt büszkén viselő másik utazást⁴.” Ami a kommunikációs készséget illeti, nem kétséges, hogy az emlékexpedíció felülmúlta a „tudományosét” – amikor idézőjelbe teszem a tudományost, a cikk szerzőjét követem, aki maga is ezt teszi, pejoratív értelemben használván a jelzőt.

És hogy ki, kik voltak az elsők? Nem versenyfutás ez, de ha már így vesszük, akkor Borsos Balázsé és Móga Jánosé az érdem⁵. A Magyar Tudományos Afrika Expedíció viszont pontosan a centenáriumi napján volt a tethelyen. Egyébként nem egymagában, hanem a kenyai osztrák nagykövet társaságában.

Voltak ott még mások is, így egy angol katonából álló társaság, akik az ő megítélésük szerinti „osztrák-német” Teleki-expedíció száz éves évfordulójára érkeztek

a Rudolf-tóhoz. Ebben nem csak az volt a bosszantó, hogy magyarokról szó sem esett, hanem mint emlékexpedíció előzőleg felkeresték a kenyai Bata gyárat⁶, ahol talán a Monarchiára hivatkozva, kicsikartak egy széria tevébőr túrabakancsot. Mire mi a gyárba értünk, már csak egyetlen pár maradt a reprezentációs keretből, az is úgy 50-es lehetett. Avval mentem a Teleki-vulkánhoz.

Üveggyöngyök helyett

Milyen felszerelésre van szüksége egy fél évre Afrikába induló tudományos expedíciónak? Ebben már nem követtük Telekiéket – minden ellenkező híresztelés ellenére Afrika az eltelt száz év során bizony nem keveset változott.

Mindenek előtt szereznünk kellett három jobbkormányos terepjárót, amelyek fél éven át nagy eséllyel bírják majd az afrikai klíma és utak megpróbáltatásait. Továbbá négy darab hatszemélyes sátrat, 12 összecusukható ágyat és széket, asztalokat, matracokat, moszkítóhálót, hátizsákokat és hálózsákokat, 6000 doboz konzervet, 30 marmonkannát és ugyanennyi vizeskannát, két gumicsónakot motorral és evezőkkel, egy teljes tábori konyhát, horgászfelszerelést, vízszűrőket, ásókat, fejszéket, fűrész és egyéb szerszámokat, köteleket és drótokat – folytassam? Jó, folytatom: két, autóba szerelhető hűtőszekrényt, jelzőrakétákat, 15 kilométernyi mozi-filmet, 800 tekercs fotófilmet, kamerákat és objektíveket a megfelelő tartozékokkal és egy intenzív osztály éves ellátásához is elegendő mennyiségű gyógyszert. Szükség volt ládákra, amelyekben az előzőek mind elférnek és egy konténerre, amelyben a ládák is elférnek.

Szerezni kellett magyar rendszámot a három, Európát sosem járt terepjáróra azért, hogy Tanzániában ne kelljen dollárezreket fizetni a vámért, majd tanzániai rendszámokat, hogy az útvámokat se dollárban fizessük. Kelltek kutatási engedélyek, hogy a hatóságok ne zaklassanak és megfelelő mennyiségű hongo (ajándék) – drót és üveggyöngy helyett ital, cigaretta, golyóstoll, tornacipő, trikó és reklámszatyor – arra az esetre, ha mégis zaklatnak. A tervezett indulás előtt egy nappal végül minden összejött.

Szilánkok

Jelen írás, éppen úgy, mint az ezt megelőző (Vojnits, 2013) bevallottan szubjektív, nem minden emóció nélkül. Az expedíció lefolyását a Krónika tartalmazza, mely javarészt Lerner János (in: Lerner és Vojnits, 2012) összeállításán alapszik⁷. Ebben az olvasó megtalálja az események, az elvégzett munka – számítógépes nyelven szólva – tömörített összefoglalását. Az alábbiakban néhány, számomra emlékezetes momentumot említek meg.

A Höhnel szelvények, rajzok, fényképek, a 100 évvel ezelőtti táborhelyek, leírások beazonosítása mindnyájunk számára élmény volt. „A hely szelleme” – igen, létezik ilyen. A recens tájékozódás már hagyott kívánnivalót maga után. A legújabb térképek is ellentmondtak egymásnak – emlékezetes egy útkeresztveződés, amelynél a Michelin szerint keletre, a Shell szerint nyugatra kellett volna fordulnunk; mentünk hát tovább előre –, míg a nemzeti parkok vázlatai elnagyoltak voltak. Amikor tér-

képészeink vették át az irányítást, szinte minden esetben eltévedtünk. Aztán persze mindig visszataláltunk a helyes útra, mindenféle értelemben.

Utunk „telekis és kalandos” csúcspontja kétségtelenül a hányatott történetű Teleki-vulkán megmászása volt – bár igazi csúcstról az alacsony salakkupac esetében kevéssé beszélhetünk. Nem is könnyű megtalálni. Így járt Cavendish, a híres angol utazó 1898-ban, s ez az adat került be az Encyclopaedia Britannica-ba is. Végre 1933-ban E. M. Champion minden kétséget kizárólag azonosította, lerajzolta, lefényképezte és feltérképezte; megállapításait a The Geographical Journal 1935. áprilisi számában tette közzé. Mások, mint Haroun Tazieff – aki szerint a Rudolf-tó déli részén fehér ember másfél napnál tovább nem bírja – a vulkán Teleki korabeli működését vonták kétségbe. Borsos Balázs és Móga János sem tartották lehetségesnek a főkráter működését – már csak a göcsörtös „évszázados” fák láttán sem –, de azt igen, hogy egy oldalsó parazitakráter volt a kitörés centruma. Földrajzosaink is erre a megállapításra jutottak. Abban igaza volt Tazieffnek, hogy a táj infernális, és az éjjel-nappal dühöngő, vulkáni port kavarázó, forró és száraz orkán hosszabb távon elviselhetetlen. Megpróbáltatásainkat csak fokozta, hogy az évfordulóra oda érkező John Millard nagyon csinos lánya meztelenül napozott a tóparton.

A centenárium délutánján kis ünnepséget rendeztünk, miután előzőleg rendbe hoztuk a Móga János és Borsos Balázs által készített feliratot. Időközben befu-
tott egy osztrák tevés expedíció, tagjai között az osztrák nagykövettel, valamint Liptay-Wágner Sándorral és a hozzájuk csapódott Sárkány Mihállal. A már említett Millard angol utazón kívül – aki már az ötvenéves évfordulón is erre járt – más angol, továbbá kenyai résztvevők is felbukkantak. A táborunk feletti sziklaormon magyar, kenyai és angol zászló lobogott, elénekeltük – roppant hamisan – a nemzeti himnuszokat, neveink emlékkönyvbe kerültek, Liptay-Wágner és a nagykövet beszédet mondott; utóbbi országa jelképes és utólagos anyagi hozzájárulásaként egy eredeti Mária Terézia korabeli ezüsttallért adott át Gábris Gyulának. Néhány megszívlelendő mondat Walter Siegl-től: „A Rudolf-tóról való első híradást mi felfedezésként értékeljük, de az itt élő népek régóta ismerték a tavat és környékét. A Teleki-vulkán és ez a vidék kietlen, forró klímájú sivatag, maga a pokol az ide-

„A Höhnel szelvények, rajzok, fényképek, a 100 évvel ezelőtti táborhelyek, leírások beazonosítása mindnyájunk számára élmény volt. „A hely szelleme” – igen, létezik ilyen. A recens tájékozódás már hagyott kívánnivalót maga után. A legújabb térképek is ellentmondtak egymásnak – emlékezetes egy útkereszteződés, amelynél a Michelin szerint keletre, a Shell szerint nyugatra kellett volna fordulnunk; mentünk hát tovább előre –, míg a nemzeti parkok vázlatai elnagyoltak voltak.”

▲ *A Kibo és a Mawenzi közti nyereg magashegyi sziklasivatag*

látogatóknak, de az itt született, itt felcseperedő, s itt élő turkánák nemzedékeinek megszokott, természetes élettér, sőt több ennél – a szülőföldjük”. A napot tűzijáték zárta, a Magyar Néphadseregtől kapott rakétákat eregettük a magasba, néhány kósza sakál legnagyobb rémületére. Később emléktáblát helyeztünk el Loyanganiban, az Oazis Lodge-ban⁸.

Amiképpen ez általában szokásos és a Telekiék által gyűjtött anyaggal is történt, a mi új fajainkat is sokszor a gyűjtőről nevezték el. Ez zoológus (és botanikus) körökben hízelgő dolognak számít és a megbecsülés jele, bár a tudományos név „magyarítva” nem ritkán komikusan hangzik, lásd Vojnits-gyilkosfűrész, vagy éppen Vojnits-ganajbogár. Némiképpen enyhítő körülmény, hogy létezik Teleki-ganajbogár is... A hártýásszárnyúakhoz (Hymenoptera) tartozó gyilkosfűrészeket (Braconidae család) magyar specialista dolgozta fel (Papp, 1993). Új fajok kerültek elő többek között a kenyai Marsabit, a tanzániai Arusha és a Nátron-tó körzetéből. „Kapott” egy fajt Pócs Tamás is (Papp, 1991), a Pócs-gyilkosfűrészét ő gyűjtötte botanikus létére. A botanikusok és zoológusok együttműködése hagyományos, amiként a

növény- és állatvilág, valamint tudományaik is egymásra vannak utalva. A bogarak (Coleoptera) mérhetetlenül fajgazdag rendjéből a ganajbogarak (Aphodidae) francia szakértő mikroszkópja alá kerültek (Bordat, 1992). A már említett és más új fajok leírásán kívül bővültek számos ganajbogár állatföldrajzára és a csoport rendszertanára vonatkozó ismereteink. (Meg kell jegyezni, hogy a szavannákon a trágyabogarak, ganajbogarak, galacsinhajtók és társaik ökológiai szerepe felbecsülhetetlen⁹.) A „nagy” expedíciót még jó néhány követte Afrika szerte, és hallgatva az idők szavára, figyelmünk egyre inkább a természetvédelem (Vojnits, 2006) és az ökoturizmus (Lerner, 2006) felé fordult.

Nem kevesebb újdonság akadt a növények világában, különösen, ami a mohákat illeti (Bryophyta törzs, illetve az ebből újólag leválasztott három törzs értékű moha-vonal). Ez nem meglepő, hiszen botanikus kollégánk a csoport világhírű szakértője (Pócs, 1991). De a nem botanikusokat különösen a Nagy Szakadék völgyében kialakult különleges élőhelyek elemzése nyugtázza (Pócs, 2006). A szó legigazabb értelmében holisztikus képben élünk tárul él és élettelen, állat- és növényvilág egymásra épülése, egymástól való függése. Már az orográfia is ezt mutatja, a Szakadék petemén a különböző geológiai eredetű kőzetekből álló sziklafalak és szurdokok egyedülálló élőhelyeket hoztak létre. Változatos a Szakadék vízgyűjtő mivolta is, a lefolyásos édesvizek sótavakkal váltakoznak, más-más „lakókkal”. A klimatikus viszonyokra is nagy hatással van a Szakadék; mivel az alja esőárnyékba kerül, az esőerdő szavannaerdőbe, a szavanna félsivatagos túskebozótba vagy sivatagi vegetációba vált. A vulkánosság többféleképpen is befolyásolta, befolyásolja az élővilágot. A 3000 méternél magasabb inaktív tűzhányók oldalán csökken a hőmérséklet, növekszik a csapadék mennyisége, és megjelenik az erdővegetáció, amit a tetejükön afroalpin növényzet koronáz. Másrészt a vulkánizmus sajátossága, szódás jellege révén a nátrium-karbonát felhalmozódhatott a lefolyástalan tavakban, amikben érdekes tápláléklánc alakult ki. A szódás, meleg vízben tenyésző algatömeg rengeteg apró rák eledelül szolgál, őket meg a flamingók halásszák ki – ez a döbbenetes méretű kelet-afrikai flamingó populációk titka. (És hogy a körforgásból az ember se maradjon ki, mind a szódabányászat, mind pedig a flamingóknak otthont adó nemzeti parkok komoly bevételt hoznak.) Megint más élőhelyek jellemzőek a megdermedt lávafolyásokra, ugyanis ezek porózus, lyukacsos felszíne elvezeti a vizet, itt csak sivatagi-félsivatagi élőlények tudják megvetni a lábukat. Sajátos a posztvulkáni működéssel kapcsolatos gőz- és gázki-fújások, hévforrások környéke is, számos bennszülött, endemikus fajjal. (Ha már az endemikus fajoknál tartunk, az évmilliók óta elszigetelt Tanganyika-tó a rekorder: halfajainak 80%-a bennszülött, és hasonló az arány a rák-, kagyló- és egyéb állatcsoportoknál is.)

*Expedíciánk zászlócskáját Lerner János
vitte fel a Kilimandzsáró ormára, a Kibora* ^

Serengeti, a végtelen síkság └

A Stefánia-tónál >

Az expedíció természettudós tagjai szelíd malíciával figyelték a „light tudományt” művelő „néprajzolókat” – azért tudva tudván, hogy egyáltalán nem könnyű a munkájuk. Különösen így menetből, hiszen szokásos tevékenységük leginkább a tartós helyben üléshez hasonlítható – ilyenre pl. Sárkány Mihálynak 1993-ban, majd 1995-ben volt módja egy kikuju faluban. Igyekeztünk ellesni sajátos munkamódszerüket, és megcsodáltuk azt a türelmet és rafináltságot, ahogy a gyanútlan interjúalanyból kihúzták mondjuk a házassági szokásokkal kapcsolatos szerfelett érdekes információkat. Néhány

dologra „önerőből” is felfigyeltünk. Elsősorban a játékokra, azon belül is a kerekesekekre. Feltűnt, hogy a Ruandában látott nyeles drótautomobilokon, amit a gyerekek maguk készítettek, ugyan akad megcsodálni való, de a tologatás öröme Európában a két-háromévesekre, és nem a tíznél is idősebbekre jellemző. Ugyanez elmondható a fapálcával hajtott karikára is – gyerekkoromban még láttam ilyet, de jóval kisebb gyerekek hajtották, mint ma Afrikában. Az etnográfus persze ennél sokkal többet megfigyelt és még többet következtetett, akkor is, ha – mint a jeles szerző (Sárkány, 2000) megjegyzi – „sohasem volt érdeklődésem középpontjában a játék”. Megrázóak a tanulmány azon sorai, amelyek – véleményem szerint – nemcsak a gyerekekről és játékaikról, hanem en bloc Afrikáról szólnak: „Az afrikai gyermekek jelenleg főként olyan tárgyakkal és feladatokkal kísérleteznek, amelyeket jórészt preindusztriális életfeltételeik kínálnak. Megpróbálják beépíteni játékaikba mindazokat a jeleket, amelyek környezetükből érkeznek, mint a tallenszi gyerek, aki agyagból megmintázta egy motorbiciklista figuráját, akit látott. Nem kétséges, hogy szintézist próbálnak teremteni aközött, amit az iskolában tanul-

nak és amit az iskolán kívül megélnék. Igen nehéz feladat azonban egyidejűleg két világ gyermekének lenni, széttartó ismeretekkel, s közben személyes harmóniát alakítani ki, olyan ambíciókat táplálni, amelyek a sikeres élet reményével kecsegtetnek.”

Summázat

1988. június 18-án érkeztünk vissza Budapestre. Öt ország, több mint húszezer kilométer és 180 mozgalmas kelet- és közép-afrikai nap volt mögöttünk. Végigjártuk a Telekiék taposta ösvényeket, Zanzibártól a Stefánia-tóig követtük a feljegyzéseik alapján jól azonosítható nyomaikat. Többször is elakadtunk a kongói őserdőben – ahol 3 km/nap „sebességgel” vergődünk az agyagsárban –, és feljutottunk Afrika tetejére, a Kilimandzsáró jégvilágába. Felkerestünk csaknem 40 nemzeti parkot, az állatvilág utolsó menedékeit, karnyújtásnyi távolságból tanulmányozhattuk a nagyvadak életét. Meglátogattuk az „emberiség bölcsőjét”, a világhírű régészeti lelőhelyeket, találkoztunk napjainkban is törzsi szervezetben élő népcsoportokkal. Konténerünkben az eltelt hat hónap „kézzelfogható” mérlege: több mint százezer begyűjtött ízeltlábú, főleg rovar, aztán puhatestűek, férgek és kisebb gerincesek, valamint talajminták garmadája, herbáriumi anyag, több mázsa ásvány, kőzet és ősmaradvány és 15 ládányi néprajzi tárgy. Mérhetetlen mennyiségű könyv, térkép, vázlat és feljegyzés is összegyűlt, ezek jó szolgálatot tettek a később megszületett cikkek és könyvek írásánál és a filmek készítésénél. Az élő állatokat, a 22 órányi mozifilmet, a mintegy 20 000 színes diát és a fekete-fehér negatívokat repülőgépen hoztuk haza.

Az expedíciót ismertető, annak eredményeiből merítő több száz tudományos és ismeretterjesztő munka felsorolására nincs hely – de be kell vallanom, egy minden közleményre kiterjedő bibliográfia összeállításával máig adósok maradtunk. Két útleírás jelent meg, az egyik az eredeti Teleki itinert követi (Kubassek, 1989), a másik a teljes útvonalunkat (Vojnits, 1990b). Bizton állíthatom, hogy expedíciós tapasztalataink és fényképanyagunk nélkül a Kontinensről kontinensre sorozat Afrika kötete (Vojnits, 2000) is másmilyen lett volna. Újságcikkek, televíziós műsorok, rádióriportok, előadások, kongresszusok és kiállítások követték egymást. Utóbbiak közül messze kiemelkedik a Magyar Nemzeti Múzeum épületében, a Magyar Természettudományi Múzeum rendezésében megvalósult bemutatkozásunk, mely egyben tisztelgett az 1956-ban leégett Afrika-kiállítás emléke előtt. Elkészült és több ízben sugárzásra került Sáfrány József alkotása, egy hétrészes televíziós sorozat, majd még több, Afrikát bemutató díjnyertes filmje. A gyűjtött anyagokat besoroltuk a közgyűjteményekbe, és megkezdődött feldolgozásuk, nem ritkán külföldi specialisták részvételével. És persze mindegyikünk folytatta útját a maga pályáján, amelyre kisebb-nagyobb, vagy éppen döntő hatással volt ez a hat afrikai hónap. Van, aki tulajdonképpen ekkor vált Afrika-kutatóvá, ha nem is tudatosan, ha ő maga ezt kezdetben észre sem vette.

És véletlenül vagy szervezetten, de számtalan esetben összefutottunk még Kelet-Afrikában, Kamerunban, a Zambézitól délre, a Szahara homokmezőin vagy éppen az Urál hegységben és Dél-Amerikában. Mindegy hogy hol, mindig egy csapat voltunk.

▲ Az út szélén főztünk kávét (Lerner János és Galács András)

Epilógus

Tizen, vagy annál is többen hónapokig egy – ha nem is csónakban, de – táborban? Ebből semmi jó nem fog kisülni – bíztattak elutazásunk előtt. Valóban, a legtöbb ilyesféle vállalkozásnak van egy olyan oldala, amiről nem szoktak beszélni. Vagy ha mégis, kiderül, hogy az első, aztán legkésőbb a harmadik hónap vége a fordulópont. Addigra frakciókra bomlik a közösség, esetleg mindenki megutál mindenkit. Velünk nem ez történt. Régmúlt romantikus idők elfeledett jelszava kelt életre táborunkban: mindenki egyért, egy mindenkiért! A „másság tisztelete, elfogadása” a közéletben, a politikában üres szlogenhalmoz – mi a fekete kontinensen megtanultuk, mit jelent, és úgy érzem, jól vizsgáztunk. Összekovácsolódtunk, barátok lettünk. És ez így maradt a rákövetkező huszonöt esztendőben is. Köszönet illeti ezért az expedíció minden egyes tagját, de leginkább a vezetőjét – végül is ő válogatta össze a csapatot.

„1988. óta minden év júniusában, az expedíció hazaérkezésének napján összejövünk. Jelesebb alkalmakkor, mint amilyen a 20. évforduló is volt, decemberben, az indulás időpontjában is.”

1988. óta minden év júniusában, az expedíció hazaérkezésének napján összegyűjünk. Jelesebb alkalmakkor, mint amilyen a 20. évforduló is volt, decemberben, az indulás időpontjában is. Ilyenkor velünk vannak szeretteink; méltatlan lenne, ha róluk nem esne szó, hiszen nekik sem volt könnyű az a fél év. Különösen az akkori telekommunikációs viszonyok között. Valójában az otthon maradt feleségek is az expedíció tagjai voltak, nélkülük sok minden nem, vagy nem úgy sikerült volna.

Huszonöt év sok idő. Gyerekeink felnőttek, mégis kevesebben vagyunk, egyik társunk és egyikünk felesége már nincs velünk. Az évfordulón rájuk is emlékezünk.

Krónika¹⁰

TANZÁNIA

1987. december 17. – 1988. január 7.

Dar-es-Salaam és környéke: Ismerkedés a várossal, a tanzániai gazdasági és politikai viszonyokkal. A gépkocsik és a konténer kihajózásának intézése. Engedélyek, különféle okmányok beszerzése. Kapcsolatfelvétel az egyetem földrajzi és zoológiai tanszékeivel, légifényképek, szakirodalom beszerzése. Településföldrajz. Rovargyűjtő felszerelés, tartósító és preparáló anyagok rendezése, összeállítása. Rovar-, ezerlábú-, hüllő- (kaméleon és gekkó) és növénygyűjtés Morogoróban és a kertvárosban, kagyló, csiga és teknős gyűjtése a tengerparton. Beszélgetés halászokkal, földművesekkel, lakodalmi előkészületek megtekintése Kunduchi-ban. Ruvu-folyó teraszainak tanulmányozása. Partmorfológiai megfigyelések Bagamoyo környékén. A katolikus misszió, az erőd és a romok megtekintése Bagamoyóban és Kaolében.

Zanzibár, Chapwani és Changuu szigete: Településföldrajz, a város bejárása, épületek, faragott kapuk fényképezése, adatgyűjtés a piacról, kereskedelemről, vitorlavarrásról, viseletről, az upanga (favágó eszköz) használatáról, a lakosok etnikai kötődéséről. Bepillantás egy muszlim iskolába. Óriásteknősök. Növénygyűjtés.

Morogoro: Kristályos kőzetek gyűjtése az Uluguru-hegységben. Ízeltlábú, féreg, csiga és hüllőgyűjtés őserdőben, patakban és patakparton. Éjszakai rovargyűjtés higanygózlámpával. Mikumi Nemzeti Park elefántjai. A Nagy-Ruaha áttöréses völgye. Növénygyűjtés, majomkenyérfa erdő tanulmányozása. Beszélgetés kókuszárussal, cukornádrágcsalókkal, az autóbusz javítóban a szerszámok, anyagok elnevezéseiről, bérekről, munkadíjakról. Táncmulatság megtekintése Kissoso faluban, az Uluguru-hegységben. Adatok az uluguru nép hangszereiről, a településről, az építkezésről és a gazdálkodásról.

1988. január 8. – január 15.

Pangani: Településföldrajz, a város bejárása, adatok az etnikai összetételről, a pálmalevél és kókusz feldolgozásáról, a halászatról. Interjú Bweni zigua faluban a nők életéről, családi viszonyairól. Rovar és ezerlábú (óriás fajok) gyűjtése. Éjszakai gyűjtés higanygózlámpával. Éjszakai tengeri rákgyűjtés, tengeri kagyló- és teknősgyűjtés.

tés. Hüllő-, kétéltű- és madárgyűjtés. Turzások, abráziós partfalak megfigyelése. Mangrove, pálmás szavanna, szizál tanulmányozása, növénygyűjtés. Teleki korabeli épületek.

Tanga: Abráziós színlők rendszere, feltárása, vizsgálata. Karsztmorfológiai megfigyelések Amboni mellett, kőzetgyűjtés. Trópusi karsztformák tanulmányozása.

Usambara-hegység: Ngua szamba falu élete, gazdálkodása, igazgatása. Cukornád-préselés, kardamon szárítás. Mazinde városka szerkezete. Sembooja sírjának megtalálása. Ngua-patak hordalékkúp-rendszerének vizsgálata. Kőzetgyűjtés, folyóvízi erózió megfigyelése. Rovar-, százlábú-, ezerlábú-, rák-, csiga-, hüllő- és madárgyűjtés, növénygyűjtés hegyvidéki őserdőben, 1400 méteres magasságig. Útban Arusha felé Höhnel panorámarajzai alapján a Teleki-útvonal azonosítása. Pangani tektonikus völgye, Pare-hegység lepusztulása.

1988. január 16. – január 23.

Arusha: Ismerkedés a várossal, maszai és arusa ékszerárusok kínálatával. Állandó raktár- és táborhely kialakítása Nagy Endre Afrika-vadász lányának, Dianának a kertjében. Beszélgetés házigazdánk szandave szolgájával. Duluti-tó (Telekinél Balbal-tó) megtekintése. Rovar-, hüllő- (kaméleon) és növénygyűjtés. Éjszakai gyűjtés higanygózlámpával. Az eddig gyűjtött anyag rendezése, tartósítása, preparálása.

Arusha Nemzeti Park: a Meru kalderája, kőzetgyűjtés, vulkánmorfológia. Hegyvidéki esőerdő, övezetesség. Ngurdoto-kráter, Momela-tavak. Rovargyűjtés: szita-

△ Füssi Nagy Géza a Meru-hegyen

< Maszai kislány

kötők, galacsinhajtók, lepkék. Madarak és emlősök megfigyelése. Növénygyűjtés. Merui iszapár, parazitakráter vizsgálata. Beszélgetés luguru és digo éjjeliőrökkel. Poli meru faluban tárgyalás a faluvezetőkkel.

1988. január 24. – február 2.

Kilimandzsáró: A Kibo megmászása, kitérő a Mawenzihez. Övezetesség tanulmányozása. Periglaciális jelenségek, eljegesedés vizsgálata. Vulkáni formák és kőzetek (bazalt, trachit, fonolit) megfigyelése és gyűjtése. Panorámakép-sorozat készítése a Mawenzi-tarn környékéről. Földpátkristályok gyűjtése. Jégformák tanulmányozása az Uhuru-csúcs környékén. Növénygyűjtés (Senecio telekii). Kaméleon-, bogár- és lepkegyűjtés 4000 m alatt. 4000 m felett rovargyűjtés kövek, moha és fűcsomó alól. Növénygyűjtés. Banán- és kávékultúrák, csagga ültetvények Kiboshoban. Történeti emlékek, etnikumtörténet. Piacozás, pombekészítés, vallási hagyományok, naiv művész meglátogatása.

Moshi: Piac, fazekasság teljes anyagának felgyűjtése. Gazdálkodás, etnikumtörténet.

1988. február 3. – február 15.

Nátron-tó: A Rift Valley (Nagy Hasadék-völgy) tanulmányozása. Abráziós színlők a tó D-i, DNy-i partján. Az Ol Doinyo Lengai első magyar megmászása február 5-én (Lerner János, majd Sáfrány József). Kőzetgyűjtés (karbonátos láva és tufa, kénkristályok). A kráter térképezése. Ízeltlábú-, kétéltű- és hullőgyűjtés. Talajcsapdák a

✓ *Az Ol Doinyo Lengai krátere*

tó körül, különféle biotópokon, a Lengai lábánál, kiszáradt vízfolyásokban. Flamingók és vándorló vízimadarak megfigyelése. Növénygyűjtés. Maszaik között. Település, társadalom, viselkedés, viselet, ékszerek, fegyverek megfigyelése és gyűjtése, dalok felvétele. Manyatta látogatás, sírok, életmódkutatás. Kígyó marta gyerekek gyógyítása.

Manyara-tó Nemzeti Park: Töréslépcső, kristályos kőzetek. Színlők a tó Ny-i partján. Hulló- és rovargyűjtés (óriás galacsinhajtók elefántrágyából), éjszakai gyűjtés higanyózlámpával. Talajcsapdák különböző élőhelyeken, talajminták különböző talajokból. Emlősök megfigyelése. Növénygyűjtés. Mbuluföld, szórványtelepülések, iraku falvak. Tetoválás a nők arcán. Svájci katolikus misszió. Mto Wambu piac.

Háromórás repülés az árok és a Kráterfelföld fölött. Légifelvételek készítése a Nátron-tóról, tűzhányókról, településekről.

KENYA

1988. február 16. – február 25.

Nairobi: A kenyai állandó raktár kialakítása Liptay-Wágner Sándor házában és kertjében. Városföldrajz. A Nemzeti Múzeum antropológiai, régészeti és néprajzi gyűjteményeinek megtekintése. Egyetem földrajzi és térképészeti tanszéke, könyvtára. Távérzékelési központ, úrfelvétel-rendelés. Piac. Bata cipőgyár megtekintése, adatok a munkások életkörülményeiről. Választások. Nairobi Nemzeti Park.

Hell's Gate Nemzeti Park: Utóvulkáni jelenségek. Kőzetgyűjtés (obszidián, horzsakövek). Maszai és kikuju pásztorok. Naivasha-tó. Longonot kaldera tanulmányozása, kőzetgyűjtés.

Magadi-tó: Olorgesaila régészeti lelőhely. Madárvilág megfigyelése. Szódabányászat. Színlők, kavicsturzás, hordalékkúp-rendszer.

Kikuju-föld: Intenzíven művelt gabona- és zöldségkultúrák. Karatinai piac. Athifolyó vízszennyezése. Ol Doinyo Sapuk Nemzeti Park.

1988. február 26. – március 7.

Maralal: Szamburu pásztorok, kovácsmesterség tanulmányozása. Eszközgyűjtés. Éjszakai rovargyűjtés higanyózlámpával. Bogárgyűjtés antiloptrágyából. Sivatagos vizsgálat.

South Horr: Teleki útvonalának azonosítása Höhnel szelvényei alapján. Panorámaképek készítése. Kőzetgyűjtés a Nyiru-hegyen. Felsőivatag, vulkánosság tanulmányozása.

Loyangalani (Rudolf-tó): úrfelvételek tanulmányozása. El Molo-szigetek, tó szintváltozásai. Anyaggyűjtés az el-molóknál. Gazdaság, társadalomszervezet, iskolázás, a Consolata misszió szerepe. Turkána hajviselet leírása, fényképezése. Tavi halászat.

El-molo tutaj. Höhnel-szelvény beazonosítása a Déli-szigetről és a Kulal-hegyről. Párnaláva vizsgálata. Rovar- és növénygyűjtés.

Teleki-vulkán és környéke: Nabuyaton hamukúp tanulmányozása. Színlők vizsgálata, kőzetgyűjtés. A Teleki-vulkán térképezése, látatípusok elkülönítése. Kőzetgyűjtés (lávaközetek, hólyagos bazalt). Növényminta gyűjtése a főkráterből. Légifelvételek vizsgálata, beazonosítása. Ritka cseréptöredékek gyűjtése. Látogatás egy turkána faluban, kunyhók, kecskevágó-hely. Gabbra tevetartás, felmálházás, karavánvezetés megfigyelése, adatgyűjtés. Talajcsapdás ízeltlábúgyűjtés.

△ A Teleki-vulkán

Rudolf-tó déli partja: megemlékezés a 100 évvel ezelőtt, március 6-án itt járt Teleki-expedícióra magyar, osztrák, angol és kenyai szakemberek és diplomaták jelenlétében. Magyar és angol nyelvű emléktábla elhelyezése Loyanganiban, az Oazis Lodge-ban.

1988. március 8. – március 15.

Sibilo Nemzeti Park: Kovásodott fatörzsek vulkáni tufában, Koobi Fora, előember maradványok, múzeum. Alia-öböl, krokodil populáció tanulmányozása. Turzások megfigyelése. Talajcsapdás ízeltlábúgyűjtés, éjszakai gyűjtés Petromax-lámpával.

Stefánia-tó: Vízrajzi változások megfigyelése, a tó szintingadozásának vizsgálata. Höhnel szelvények terepi azonosítása. Sivatagosodás tanulmányozása. Féldrágakövek gyűjtése. „Áttévedünk” Etiópiába.

1988. március 16. – március 21.

North Horr: Gabbra és borana házak. Tejtartó edények, strucctojás gyűjtés. Homokdűnék. Chalbi-sivatag talajtípusai, a kiszáradás jelei. Sivatagi állatok gyűjtése, kiásás kövek és sziklák alól. Növénygyűjtés. Oázis, gabbra pásztorok, borana szerartási központ.

Marsabit: Krátermorfológiai megfigyelések (Bongole-kráter, Lake Paradise). Izeltlábú gyűjtés: óriási ganajtúró bogarak elefánttrágyából és sok ezernyi trágyalégy. Éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Növénygyűjtés. A legnagyobb agyaráfrikai elefántbikák megfigyelése. Borana falu: gazdálkodás, táplálkozás, társadalmi szervezet, mirra és a dohány élvezete. Tárgyak a kunyhókban. A vízvétel és a vízfordás módzatai a Saganti Wells völgyben, a vízemelő dalának magnóra vétele. Karare szamburu falu. Földművelés és kezdeményeinek felgyűjtése. Látogatás az Unesco Arid Lands Research állomáson.

Samburu-Buffalo Springs vadrezervátum: Kristályos kőzetek gyűjtése az Uaso Nyiro-folyó völgyében. Folyóteraszok és hegylábshinek tanulmányozása. Forrásvideki csapadék hatására keletkezett árvíz megfigyelése. Jellegzetes száraz szavannai emlős fauna (recés zsiráf, Grévy-zebra, gerenuk, oryx) megfigyelése. Ízeltlábúgyűjtés. Szamburu zene és tánc felvétele.

1988. március 22. – március 31.

Nairobi: Anyagrendezés. Látogatás az Institute of African Studies-ban.

Suswa-vulkán: Vulkánmorfológiai és kőzettani megfigyelések (láva-folyások, tufarétegek, gőzkifújások). A lávabarlangok tanulmányozása.

Naro Moru: Találkozás a Teleki-kutató Monty Brown-nal (Brown, 1989)¹¹. Látogatás egy kikuju faluban. Gazdálkodás, település, lakás, udvar, istálló állattartás.

Kenya-hegy: Övezetesség megfigyelése. Bambusz-zóna. Lobélia telekii és más lobéliafajok. Eljegesedés tanulmányozása. Teleki emlékek: völgy, tengerszem, lodge. Ízeltlábú- és fereggyűjtés 3300 méter magasságig: formalinos kiöntés talajból, gyűjtés kövek alól, korhadó fából. Éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Magashegységi emlősfauna megfigyelése. Majomhorda támadása. Teleki táborhelyének (Ndoro) azonosítása Höhnel szelvényei alapján hátrametszéssel.

Aberdare Nemzeti Park: Rovargyűjtés: óriási ganajtúrók elefánttrágyából és trágyalégyek. Övezetesség megfigyelése. Nyahururu, Thomson's Falls.

Nakuru: Mezőgazdasági kiállítások rendszere. Intenzív földművelés, pyrethrum-ültetvények. Vulkánmorfológiai megfigyelések a Menangai-kráter környékén. Láva-árak relatív korának megállapítása a vegetáció alapján. Űrfelvételek terepi azonosítása. A Nakuru-tó Nemzeti Park. Éjszakai rovargyűjtés normál izzóval. A legnagyobb létszámú afrikai Defassa-víziantilop csordák megfigyelése. Flamingók. A tómeder kiszáradásának tanulmányozása.

1988. április 1. – április 10.

Baringo-tó. Törzsi földműves gazdálkodás. Méhészet, faszénégetés, legeltető gazdálkodás. Légifelvételek terepi azonosítása. A Rift Valley bazaltjai és a törésvonalak rendszere. Kőzettani minták gyűjtése a Kelet-Afrikai-árok paleozoos kristályos peremvonalatáról. Laterites talajszelvények vizsgálata Marigat környékén. Vízilovak éjszakai megfigyelése.

Bogoria-tó: Az árokfenék szerkezetének megfigyelése. Posztvulkáni gejzírtevékenység megfigyelése anyaggyűjtéssel. Rovargyűjtés. Keresztszelvény a Baringo-Kerio árokban. A fiatal kavicsos üledékek, tufák és a fennsíkokon a vörös málladéktakaró változásának szabályszerűségei.

Cherangani-hegység, Sigor: Kristályos alapkőzet-minták begyűjtése. Öntözéses kultúrák a Kerio-völgyben. Anyaggyűjtés a régió gazdálkodásáról és a kalendzsin identitásról. Pokot törzsi gazdálkodás. Részvétel az öregek tanácsában, eredetmítoszok, legendák. Rovar- és hullőgyűjtés a Wei-folyó völgyében.

Elgon-hegység: Intenzív mezőgazdaság a lejtőkön. Adatok a konyok gazdálkodásáról, építményeiről. Vulkáni maradványformák megfigyelése, övezetesség, egykori eljegesedés tanulmányozása. Senecio elgonensis. Kaldera tanulmányozása. Hegylábfelszínek, szerkezeti formák, töréslépcsők. Rovargyűjtés, elsősorban bogarak és kérészek. „Áttévedünk” Ugandába.

Viktória-tó: Gránitformák (gyapjaszsákok). Kristályos szigethegyek heglábfelszínekkel. Benyomások az igen fejlett nyugat-kenyai földművelésről. Teaültetvények Kericho mellett. Luo épületek Kisumuban. Néprajzi Múzeum: nandi, pokot, luo, gusii, luhya, turkána épületek, tárgyak. Sindi krátertó. Ruma Nemzeti Park, Rothschild-zsiráf fehér golyákkal. Rusinga sziget, a híres Proconsul-lelőhely meglátogatása. Halászat megfigyelése Homa Bay-nél. Keresztszelvény a Viktória-tó és a Rift nakurui szakasza között a Mau mau fennsík: növényzet, talaj változása. Szerkezetföldtani megfigyelések.

1988. április 11. – április 20.

Nairobi: Látogatás a Geological Survey térképtárában, térképek beszerzése. Előadás a Museum Society-ben osztrák szakemberekkel együtt. A Kenyai Barlangkutató Társulat előadóján konzultáció.

Tsavo Nemzeti Park: A Chyulu-hegység lávabarlangjainak és fiatal lávafolyásainak megtekintése. A Chyulu keleti nyúlvány-vulkánjainak tanulmányozása, mintagyűjtés a Chaimu-kráter szórt anyagából. A Parkban előforduló kristályos kőzetek min-táinak gyűjtése. Ízeltlábú- és hullőgyűjtés. Bogárgyűjtés bivalytrágyából. Éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Növénygyűjtés.

Amboseli: Áradás. Növény- és ízeltlábú gyűjtés. Az elefántok túlszaporodásának következménye – az élőhelyek degradációja.

Malindi: A jellegzetes szuahéli város bejárása. Mijikenda (giriama) települések. Látogatás Mambuiri halászfaluban. Gedi, a romváros megtekintése, mellette giriama falumúzeum, kunyhók és berendezésük tanulmányozása, tánc és zene felvétele.

Kilifi: A szuahéli romváros megtekintése.

Mombasa: Fort Jesus erőd, óváros. Muzulmán-hindu szomszédság tanulmányozása.

Simba Hills Nemzeti Park: Középső-jura ammoniteszek gyűjtése Mwachi Rivernél, felső-jura ammoniteszek gyűjtése a Bambury Quarry-ban.

Wundanyi: A környező teita falvak bejárása, gazdálkodás, építkezés, település vizsgálata. Intenzív teraszos földművelés. Könyvtár megtekintése. Taita-hegység.

Taveta: Teleki-emplék. Kikuju naiv festészet tanulmányozása.

TANZÁNIA

1988. április 20. – április 29.

Arusha: Felkészülés a nyugati útra. Anyagrendszerezés, csomagolás.

Babati: Adatok a város etnikai összetételéről. Utazás.

Singida: Gránitvidék, gyapjúzsákos formák. Szukuma-földi mezőgazdaság. Utazás.

RUANDA

1988. április 30. – május 10.

Akagera Nemzeti Park: Nappali rovargyűjtés, éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Antilopok megfigyelése. Cecelegyek. Kagera mocsárvidéke, World Wildlife Found kísérletek tanulmányozása. Turizmus tanulmányozása.

Kigali: A város bejárása. Adatgyűjtés a banánfeldolgozásról. Megfigyelések a brit és belga gyarmati hagyományok eltéréséről. A főváros környéki missziós állomások és népi iparművészeti műhelyek meglátogatása.

Vizesés a ruandai esőerdőben

Ruhengeri: A városka bejárása, gyűjtés a piacon. Banánbor-készítés megfigyelése. Szőnyegszövés felgyűjtése a rozwai apácakolostorban. A kovácmesterség felgyűjtése Cyabingoban. A piac Byanguban (fonott tárgyak anyagai, fonástechnikák, tua kerámia készítése). Halászat Gisenyiben, tájékozódás a fizetésekről és az etnikai ellentétekről¹². Látogatás az egyetem földrajzi és kartográfiai tanszékein. Talajeróziós állomás megtekintése. Árvíz. Kristályos kőzetek és pegmatitos ásványok gyűjtése.

Volcan Nemzeti Park: A hegyi gorillák utolsó menedéke. A 13. sz. gorillacsalád életének megfigyelése. A Visoka magassági övezeteinek és a krátertónak a vizsgálata.

Butare: A Nemzeti Múzeum anyagának tanulmányozása.

ZAIRE

1988. május 11. – május 20.

Bukavu: Városföldrajz. Geológiai múzeum megtekintése. A város környéki kőzetek és talajok hidrogeológiai és építéstani problémáinak áttekintése a helyi szakemberek bemutatásában. Csuszamlások tanulmányozása. Előadások tartása a Pedagógiai Főiskola hallgatóinak. Hullőgyűjtés a Kivu-tó partján¹³.

< *Sárkány Mihály mint egyik szponzorunk, a Sapka és Kalap Szövetkezet reklámhordozója*

Kahuzi Biega Nemzeti Park: A keleti gorilla „síkidéki” alfajának élőhelye. Hüllő- és kételtű gyűjtés. Gránitos kőzetek és pegmatitos ásványok gyűjtése.

Kongói őserdő (Bukavutól 200 km-re Ny-ÉNy): Hüllőgyűjtés (kaméleonok), ízelt-lábúgyűjtés nappal és éjszaka higanygőzlámpával: fecskefarkú lepkék, rózsabogarak, ganajtúró bogarak, óriási szövőlepkék, szenderek, óriásbogarak és góliátbogár.

Goma: Pigmeusok között Kibatiban, akik zairoáknak nevezik magukat. Adatok az életmódról, településről, kunyhókról, a horda összetételéről, szervezetéről, a tűz őrzéséről, vízzipáról, zenei felvételek.

Virunga Nemzeti Park: Nyiragongo tanulmányozása. Kőzetgyűjtés a kaldera pereméről és a lávafolyásokból. Nyamlagira Kivu-tóba ömlő friss lávaárvái. Partváltások térképezése. Edward-tó, halászat megfigyelése.

BURUNDI

1988. május 21. – május 26.

Bujumbura: Városföldrajz. Rusisi Természetvédelmi Terület, a legnagyobb vízilovak és krokodilok Afrikában. Abráziós színlők a Tanganyika-tó partján. Hordalék-kúpok, szárnyszerűsítések tanulmányozása a Rusisi deltavidékén. Kávé és banán monokultúrák. Törzsi feszültségek¹⁴.

Nyanza-Lac: Tanganyika-tavi halászat tanulmányozása. Ökör igázása. Burton-Speke emlékmű.

TANZÁNIA

1988. május 27. – június 5.

Kigoma, Ujji: Szuahéli házak. Livingstone-emlékmű. Tavi halászat tanulmányozása. Gombe Stream Nemzeti Park; csimpánzok és páviánok életének megfigyelése¹⁵. Rovargyűjtés.

Mwanza: Tapasztalatok a gyapotfeldolgozásról és az indiaiak kereskedelemben betöltött szerepéről.

Serengeti Nemzeti Park: Rovargyűjtés, hullógyűjtés. Éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Növénygyűjtés. A nagy állatvándorlás megfigyelése. Ragadozók (oroszlán, leopárd) megfigyelése. Az Olduvai-szurdok paleoantropológiai lelőhelyeinek megtekintése mintagyűjtéssel.

Ngorongoro-kráter: Rovargyűjtés, éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Növénygyűjtés. A legjobb megfigyelőhely oroszlánra és orrszarvúra. Maszaik legeltető gazdálkodása, települése és vándorlása. Krátermorfológiai megfigyelések anyaggyűjtéssel.

1988. június 6. – június 16.

Arusha: Rovar- és hullógyűjtés a kertvárosban. Növénygyűjtés. Élő állatok gyűjtése: törpepapagáj-fajok, kaméleon- és teknősfajok, gekkók, galágók. A gyűjtött anyag rendezése, fertőtlenítése, tartósítása, csomagolása. Dr. Sáska László hagyatékának átvétele a Magyar Földrajzi Múzeum számára.

Kolo: Sziklafestmények fényképezése.

Dodoma: A főváros bejárása, gogo kerámia gyűjtése. Geológiai térképek beszerzése, Ujama gazdálkodás tanulmányozása.

Morogoro: Pálmalevél-készítmények, faszéntüzhelyek. Agyagedények vásárlása.

Tanga: Középső-jura őslénytani anyag gyűjtése (több száz ősmaradvány). Középső-jura mészkőképződmények szedimentológiai vizsgálata kőzetminta gyűjtéssel.

Zanzibár: Szegfűszeg-kultúrák megfigyelése. Fiatal korallzátonyformák tanulmányozása.

Dar-es-Salaam: Hajók, tengeri halászat és a temető tanulmányozása Kunduchiban. Makonde faragók anyagának vizsgálata. Tárgyvásárlás. Nyelvi anyagok rendezése: 400-500 új szó és idiomatikus kifejezés, több tucat közmondás, dalok, mesék, legendák, mintegy 50 ételrecept gyűjtése.

Anyagok rendezése, csomagolása, gépkocsik és felesleges felszerelési tárgyak eladása, a konténer megtöltése és kikötőbe juttatása. A hazautazással kapcsolatos adminisztratív teendők intézése. ☀

Jegyzetek

- 1 „In 1987-1988, they organized the biggest Hungarian scientific fieldwork about Africa in the XXth century, the Hungarian Scientific Africa Expedition (Magyar Tudományos Afrika Expedíció) with a dozen scientists and experts (mostly from the abovementioned „new generation”) led by Prof. Gyula Gábris, and they visited several places in Tanzania, Kenya, Rwanda, Burundi and Zaire.”
- 2 Ma Kongói Demokratikus Köztársaság, de írásomban végig akkori nevén említem.
- 3 Hogy morbid példával éljek, egy meg sem fogant gyermek elnevezése és feltüntetése a családfán mindenkit meghökkentene...
- 4 Jellemző módon Teleki Expedíció vs. Teleki Expedíció a cikk egyik fejezetének a címe.
- 5 Az ELTE TTK hallgatói, Borsos Balázs és Móga János tanulmányútja 1984. november 18-tól 1985. május 14-ig tartott, ekkor eljutottak a Teleki-vulkánhoz is. Suha (2008) is megemlékezik róluk egy lábjegyzet erejéig. Táborhelyünkről jól látszott a Nabuyatom tűzhányó tövében, a finom vulkáni törmelékből álló felszínen sziklákból kirakott óriási feliratuk: IN MEMORIAM TELEKI'S.
- 6 Igen, arról a cipőgyárosról van szó, akit elűdöztek a szocialista Csehszlovákiából, mire a fél világra kiterjedő cipőbirodalmat épített fel. Északi szomszédunknál éveken keresztül nem azt mondták, hogy megyek a cipőboltba, hanem hogy „megyek a batyába”.
- 7 A Krónika jelen munkában jelenik meg először nyomtatásban.
- 8 „Teleki Sámuel gróf és Ludwig von Höhnel kutatóútjának centenáriumán emlékül állította a Magyar Tudományos Afrika Expedíció 1988. március 6. * In memoriam of the Hungarian Count Samuel Teleki and the Austrian Ludwig von Höhnel who gave the first scientific description of Lake Turkana (Rudolf) and its surroundings as a result of their journey in 1888 The Hungarian Scientific Africa Expedition 6th March 1988.”
- 9 Ausztráliában hiányoztak azok a ganéjtúró bogarak, amelyek lebontják a patás háziállatok trágyáját. Az állattenyésztés már-már végveszélybe került, amikor hazánkfiá, Bornemissza György hosszú kísérletezés után 43 más világrészéről áttelepítendő fajt jelölt meg. A kísérlet bevált, Bornemisszát pedig „az ausztráliai legelők megmentőjének” nevezték el.
- 10 A figyelmes olvasónak feltűnhet, hogy egyes időszakokra túl sok program esik. Ennek magyarázata az, hogy a csapat gyakran két- vagy három részre oszlott, így egy időben többféle munkát is el tudtunk végezni.
- 11 „[she]... led me towards Budapest and into contact with Dr Pécsi [Pécsi] of the Hungarian Geographical Society, and Dr Gyula Gábris of the Geography Department of Eötvös [Loránd] University. [...] Two Hungarian friends gave me sterling help by translating long passages of Erdey[ly]'s work: I owe George Bala[á]zs and Sándor Liptay Wagner gratitude for this chore well done.”

- 12 A ruandai népirtás lefolyásáról és valódi okairól lásd az Afrika Tanulmányok egy korábbi írását (Biedermann, 2013).
- 13 Ruandából a harcok átterjedtek Zairéba, a polgárháború a Kivu-tó környékét is sújtotta.
- 14 Burundi akkor barátságos, „franciás” országnak tűnt előttünk. Ki gondolta volna, hogy nem sokra rá sok ezer áldozatot szed az etnikai villongás?
- 15 A park a Kasakela csimpánzközösségről, illetve Jane Goodall etológusról lett világhíres. Goodall 2008-ban Budapestre utazott, erről a látogatásról, illetve a Rügyek és Gyökerek Egyesületről Lerner János szerkesztésében film készült.

Felhasznált irodalom

- Balázs Dénes szerk. (1993): Magyar Utazók Lexikona. Panoráma Kiadó. Budapest.
- Biedermann Zsuzsánna (2013): A ruandai népirtás és a nemzetközi közösség passzivitása. Afrika Tanulmányok VII/2: 61-94.
- Bordat, Patrice (1992): Results of the Teleki Hungarian Scientific Africa Expedition Coleoptera, Scarabaeoidea, Aphodiidae. *Annls hist.-nat. Mus. Natn. Hung.* 84(0): 93-109.
- Brown, Monty (1989): Where Giants Trod. The Saga of Kenya's Desert Lake. Quiller Press.
- Kubassek János (1989): Zanzibártól a Stefánia-tóig. Bembo Kiadó, Budapest.
- Lerner János (2006): Szafari: elvesző illúziók, avagy hová tűnt a leopárdcsontváz? In: Harambee – Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára (szerk. Sebestyén Éva, Szombathy Zoltán és Tarrósy István): 278-288. Pécs.
- Lerner János és Vojnits András szerk. (2012): Őserdőből jégvilágba az Egyenlítőn (kézirat).
- Papp, Jenő (1991): New braconid wasps (Hymenoptera, Braconidae) in the Hungarian Natural History Museum, 2. *Annls hist.-nat. Mus. Natn. Hung.* 83: 145-167.
- Papp, Jenő (1993): New braconid wasps (Hymenoptera, Braconidae) in the Hungarian Natural History Museum, 3. *Annls hist.-nat. Mus. Natn. Hung.* 84(1992): 129-160.
- Pócs, Tamás (1990): The exploration of the East African bryoflora. *Tropical Bryology* 2: 177-191.
- Pócs Tamás (2006): Különleges élőhelyek a kelet-afrikai Nagy Szakadék völgyében. In: Harambee – Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára (szerk. Sebestyén Éva, Szombathy Zoltán és Tarrósy István): 310-317. Pécs.
- Sárkány Mihály (2000): Körbe forog a kerék avagy mivel játszanak a kelet-afrikai gyermekek. *Kultúra és Közösség* III(V): 109-118.
- Suha György (2008): Az „első” magyar Teleki Sámuel emlékexpedíció. Afrika Tanulmányok II/2: 80-88.
- Szabó, Loránd (2013): Africa studies in Hungary: The Africa Research Centre of the University of Pécs. Pdf. Budapest africforum.kormany.hu/documents/
- Vojnits, András (1990a): Zoological Collectings by the Hungarian Scientific Africa Expedition. *Folia Ent. Hungarica* 51: 127-136.
- Vojnits András (1990b): Utazás a rejtelmes Kelet-Afrikában Teleki Sámuel nyomában. Natura Kiadó, Budapest.
- Vojnits András: Afrika. Kontinensről kontinensre sorozat. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Vojnits András (2006): Nemzeti parkok pró és kontra. In: Harambee – Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára (szerk. Sebestyén Éva, Szombathy Zoltán és Tarrósy István): 422-429. Pécs.
- Vojnits András (2013): 125 és 25 év (1/2) 125 éves a Teleki-expedíció. Afrika Tanulmányok VII/2: 117-144.

A szerzőről

zoológus, Afrika-kutató,
a Magyar Földrajzi Társaság
Expedíciós Szakosztálya alapító
elnöke, a Magyar Tudományos
Afrika-expedíció és más
expedíciók tagja, a Magyar
Tudományos Esőerdő-expedíció
vezetője

About the Author

zoologist, Africa-researcher,
foundation president of the
Expedition Section of the
Hungarian Geographical Society,
member of the Hungarian Scientific
Africa-expedition as well as of others
expeditons, leader of the Hungarian
Scientific Rainforest-expedition

andras@vojnits.hu

English Abstract

125 and 25 years (2/2) The 25-year-old Hungarian Scientific Africa Expedition

In the course of 1987–88 the Hungarian Geographical Society and Eötvös Loránd University of Budapest organized a six-month scientific fieldwork and study trip to Africa. The Hungarian Scientific Africa Expedition included a dozen scientists and experts led by geographer Professor Gyula Gábris. The scientists had visited several regions in Tanzania, Kenya, Rwanda, Burundi and Zaire. Beyond tracing the footsteps of Samuel Teleki's expedition 100 years before, they carried out research in the field of geography, cartography, paleontology, ethnography, linguistics, botany and zoology throughout different regions of East and Central Africa. Items collected during the expedition got to the possession of different museums in Hungary. Elaboration of the rich collections have been carried out by Hungarian and international specialists as well. Members of the expedition have published several books, several hundreds of scientific and popular articles, presentations, exhibitions and TV films about the results of one of the greatest scientific ventures.